

בתוך המחנה

מיפוי עדכני
של
החברה החרדית

ירושלים
אב תשפ"ה

WITHIN THE CAMP
A current mapping of the Haredi society

מחברים: ד"ר נחומי יפה, לאה בלוי, יעקב מתן, חיה לרפלד,
שומי שחר־רזונבלום, אלי דן ודבורה וידמן
יו"ר משותף: יעקב שימל, ישראל גולדשמידט
סמוכ"ל: עידו דדוש

עורכת ספרותית: רותי קפלר

תרמו למחקר: אבי וידרמן, אריה שטראוס ואוריאל פלג

עיצוב ועימוד: ארי' יארמיש

אב תשפ"ה | אוגוסט 2025

© כל הזכויות שמורות למרכז המחקר של קרן תתיא 2050

החיבור הזה מוקדש לילדים ולנכדים שלנו,
שבחרנו לגדל ולחנך בחברה החרדית. אנחנו
מאמינים שהיא חברה טובה, מוסרית וראויה,
ורוצים שתהיה להם הבנה טובה ומעמיקה
יותר על חייהם.

אנחנו מאחלים להם חיים של אהבת תורה
ויראת שמים, שיהיה כבוד חבריהם חביב
עליהם כשלהם. שיהיו טובי עין ולב, ובעיקר
שיזכו לראות את הטוב, בעצמם ובאנשים
שסביבם.

בס"ד

כמה מילים על מרכז המחקר של קרן תתי"א

מרכז המחקר של קרן תתי"א, שהוקם בשנת תש"פ - 2020, מספק מידע בזמן אמת על הקהילה החרדית ומתמקד במדיניות, חינוך, כלכלה, יחסי דת ומדינה, והמשפחה החרדית. בעקבות מגפת הקורונה, מרכז המחקר הפך לגורם מרכזי בהנגשת נתונים לקובעי המדיניות. מרכז המחקר אוסף נתונים עדכניים על דעות והלכי רוח ברחוב החרדי, ומסייע בקבלת החלטות מבוססות ידע. כמות הנתונים הגדולה מאפשרת שקלול סטטיסטי המשקף דמוגרפיה של זרמים ותת-קהילות, ומתוקפת על ידי מחקרים נוספים. כל סקר כולל נתונים דמוגרפיים מקיפים על מנת לקבל מיפוי מלא של החברה החרדית על שלל גווניה.

תוכן

מבוא	ד"ר נחומי יפה	7
ממצאי המחקר בקצרה		11
פרק א	מתודולוגיה: מה בעצם עשינו כאן	13
פרק ב	EGA - צייר לי מפה!	17
פרק ג	לכל קבוצה יש שם, שנתנו לה החוקרים	20
פרק ד	רכיבי המתכון החרדי - העמקה בכל קבוצה	27
פרק ה	יחסי פנים וחוץ - "אנחנו" ו"הם"	36
פרק ו	ניתוח אשכולות: איפה שיש שני יהודים, יש ארבע קהילות	44
פרק ז	מחשבות וסיום	49
נספח	תרשימים	52
מקורות להרחבה		55

מבוא

ד"ר נחומי יפה

בגלגולי הראשון הייתי מורה בסמינה. לימדתי דינים והיסטוריה בתיכונים חרדיים נחשבים בירושלים. חדרי המורות עיצבו את אישיותי יותר מכל תכנית חינוכית אחרת בה למדתי.

שיחה אחת מהימים ההם צרובה בי עד היום לעומק: היתה זו שיחת נזיפה. אני, חסרת מעצור בין הראש לפה, נהגתי מדי פעם לשחרר את דעותיי הביקורתיות בקול רם בכיתה. חלק מהדברים שאמרתי לא התאימו למערכת הממסדית הנוקשה. סופו של דבר, נקראתי לשיחת נזיפה אצל הרכזת, שהייתה אחת המורות האהובות והמוערכות עלי. "נחומי, את ואני אחרות, לא ממש חרדיות מיינסטרים". כך היא פתחה. במילים האלו. "שתינו גדלנו בפריפריה. כאן בירושלים, בסמינה, זה מיינסטרים. אי אפשר לדבר פה כמו שדיברת".

הסתכלתי עליה. בהערכה, בכבוד. ראיתי את הביגוד הפשוט שלה, את הפאה הסינטיטית, את הגרביים האטומות. חשבתי לעצמי: אם היא לא מרגישה חרדית מיינסטרים, מי כן? מיהו חרדי המיינסטרים? מי מגיע לרף הזה? האם יש בכלל חרדי מיינסטרים?

שנים עברו. אינני מורה בסמינר עוד, אבל השאלה הולכת איתי מאז. היא פוגשת אותי שוב ושוב, בוריאציות שונות, בעיקול כזה ואחר של הדרך. לפעמים אלו מורות שמדווחות לי שהן קוראות ספר (הארי פוטר,

למקרה שהתעניינתם...) או רואות סרט כזה או אחר (שטיסל!) במקרים אחרים הן מגניבות ספר עיון פופולרי שנכתב על ידי חילוני או דתי לאומי.

אלו יכולות להיות נשים חרדיות שגולשות באינטרנט מסונן לאתרי חדשות, והן מרגישות שהן לא החרדיות הקלאסיות. "אנחנו לא המיינסטרים, אנחנו פתוחות יותר, אנחנו אחרות".

לשאלה המקורית שלי נוספו עוד כמה שאלות, במהלך הדרך. מהם הדברים שמכניסים את האדם תחת הגדרת מיינסטרים? מה משפיע על התפיסה של 'מי בפנים' ו'מי בחוץ'? האם חריגה בנושא אחד מתוך מארג חיים שלם, מוציאה את האדם מהגדרת המיינסטרים? כמה אפשר לחרוג ועדיין להישאר חרדי-מיינסטרים, או חרדי בכל הגדרה אחרת שהיא? עוד שאלות: האם יש הבדל ברמת החריגות השונות? האם אי ציות לסמכות הרבנים דומה לקריאת ספרות כללית? האם חריגה מהנורמה החברתית וגלישה באתר פורומים חרדי, דומה לגלישה באתר פורומים כללי, ומה משקלה של ביקורת על הממסד?

והשאלה המהותית מכולן - האם המיינסטרים הוא האידיאל, המקום שאליו צריך עובד ה' לשאוף?

עם השנים, בעבודתי כחוקרת חרדית, הבנתי כי התהיה המתמדת "מיהו חרדי" היא אינהרנטית (מובנית) בתוך החרדיות.

בחברה החרדית יש עיסוק רב בגבולות וצורך מתמיד לשרטט אותם, לסמן ולמפות כל הזמן: מי בפנים, מי בחוץ, מי במיינסטרים (...). ואיפה אני נמצא על הרצף. הדיון הזה הוא עצמו חלק מהזהות החרדית.

הגיע זמנה של השאלה לקבל תשובה. ערכנו - עמיתיי ואני - מחקר עומק. תוצאות המחקר סייעו לנו למפות, לשרטט ולייצר שפה בה נוכל, כחרדים, להבין את עצמנו ואת החברה בה אנו חיים באופן מושכל יותר.

מיהו המיינסטרים החרדי? מהם גבולותיו? קשה להפריז בחשיבותה של השאלה, ושל התשובות לה. על דרך

המליצה אפשר לומר שהן בבחינת מה שאמרו חז"ל "דע מאין באת, ולאן אתה הולך". שאלת המחקר שלנו נטועה בשאיפה היהודית לעצב חיים ראויים, המגלמים נאמנות לרצון ה'.

המחקר שלפניכם מנסה, בכלים מחקרניים עדכניים, לאפשר, לנרמל ולהציע שיח שיהווה הזדמנות לחרדים להבין את מקורות החרדיות הסוציולוגית על מורכבותה. המחקר עצמו התגלגל מתוך שיחה שקיימתי בשנת 2020 עם ד"ר לי כהנה, חוקרת החברה החרדית.

דנתי איתה על המחקר המצוין שלה, "החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות". הצעתי לערוך ניתוח סטטיסטי אחר על מנת להבין טוב יותר את החלוקה של החברה החרדית.

מבנה המחקר

במחקר הנוכחי התבססנו על השאלון שבנתה ד"ר לי כהנר אחרי שנה של שיחות וראיונות עם אנשים חרדים. בשאלון זה ניסתה ד"ר כהנר 'ללכוד' את דפוסי החיים החרדיים, ולאפיין על פיהם את המיקום של חרדים שונים על הרצף שבין שמרנות למודרניות. המחקר עבר התאמה, שכן חלפו חמש שנים מעריכתו ובהן מגפת הקורונה ששיבשה סדרי עולם.

במחקר שלנו יש בשלב הראשון **ניתוח פקטורים**: ניסינו להבין האם ואיך דפוסי החיים החרדיים מתלכדים לרעיונות מרכזיים, 'תמות' בשפה המקצועית, שמתאימים למושגים מוכרים במחקר על חברות וקבוצות. בשלב השני יש **ניתוח אשכולות**: ניסינו לסווג את החברה שלנו - כלומר את המדגם המייצג של המשיבים - לקבוצות מאופיינות ומוגדרות, על פי התשובות שענו.

שותפים: המחקר לא יכול לצאת לפועל ללא הגב' לאה בלוי, שמעבר ליצירתיות יוצאת הדופן שלה, ניחנה ביכולת מתמטית וסטטיסטית מיוחדת במינה. במובנים רבים לאה היא מובילת המחקר. היא ביצעה וערכה את כל הניתוחים המורכבים כשאליה מצטרפים צוות המחקר:

מר שומי שחר-רוזנבלום, גב' חיה לרפלא, גב' דבורה וידמן, מר יעקב מתן ומר אלי דן שעזרו לנו בפיענוח תאורטי של התוצאות ובשיום שלהן. פעולת השיום – קריאה לדברים בשם, היא חיונית כדי לזהות ולהגדיר דקויות. כדי להבין את המציאות יש צורך בשפה מדוייקת.

מה מצאנו כשבדקנו לעומק: המסקנה הברורה והמדהימה שעלתה מן המחקר היא שהמיינסטרים החרדי אינו מיינסטרים. הקבוצה המזוהה עם מה שנחשב ל'מיינסטרים', אינה הקבוצה המרכזית אלא קבוצה קטנה יחסית. היא אינה ממוקמת באמצעו של שום מדד, אלא בנקודות הקיצון היחסיות. ואין לה רוב, למעשה רק 29% מהנשאלים הוגדרו כמיינסטרים. בספרון זה ערכנו את עיקרי המחקר והמצאים בשפה פשוטה ויומיומית, כך שכל קורא וקוראת יוכלו להבינו, גם ללא ידע מחקר קודם.

אני מקווה שתהנו לקרוא על המחקר ותוצאותיו, לפחות כמו שאנחנו נהנינו לערוך אותו.

ד"ר נחומי יפה

ממצאי המחקר בקצרה

1. **אורח החיים החרדי מחולק לשישה תחומים:** נורמות גלויות, נורמות שאינן גלויות, סמכות וקהילה, ישראליות ומעורבות, אוטונומיה ובחירה, עבודה וחלומות תעסוקתיים.
2. **ששת תחומים אלה מתכנסים לשני חלקים:** כללי ההתנהגות של החרדים כקבוצה ("אנחנו"), והיחסים שלהם עם הקבוצות האחרות בישראל ("הם").
3. **אנשים מתחלקים לארבע קבוצות** על פי ההתנהגות שלהם בכל אחת מהקטגוריות. שמרנים ממוקמים גבוה יחסית בציות לכללי הקהילה, אך מתנגדים להשתלבות עם הישראליות, מודרניים מסכימים פחות עם כללי הקהילה ותומכים בהשתלבות. ישראלים מסכימים עם כללי הקהילה וגם תומכים בהשתלבות בישראליות. עצמאים מסכימים פחות גם עם הכללים של הקבוצה החרדית וגם עם ההשתלבות בישראליות.

חשוב לציין כי החלוקה של אנשים לקטגוריות מתבססת רק על צירופים של מספר שאלות, כך שאין הגדרה של אדם על בסיס שאלה אחת. יכולים להיות חריגים בתוך כל קבוצה, ביחס לפריטים מסוימים. המחשבות והדעות שלנו אינן עומדות לבד. הן דומות לרשת מסועפת של חוטים, כשכל מחשבה ודעה מחוברת לאחרות. כאשר מישהו מציג דעה שונה או פריט שונה, הוא לא רק משנה את הדעה הזו, אלא משפיע על כל הדעות האחרות המחוברות אליה. אם לא מציגים מספיק דעות או פריטים שונים בו זמנית, הרשת לא תשתנה בצורה משמעותית.

כאשר מנסים להבין אנשים שונים, צריך לזכור שהשוני שלהם בפריט אחד או בדעה אחת לא הופך אותם לשונים מהותית. בדיוק כמו בפאזל או ברשת של חוטים, פריט אחד שונה לא משנה את כל התמונה או הרשת. כך ההבדלים בין המשיבים בסקר הם ברשתות ובקטגוריות המלאות ולא בפריטים בודדים.

פרק א

מתודולוגיה: מה בעצם עשינו כאן

השאלות

כל מחקר מתחיל בשאלות. אם לא נשאל, איך נדע? לניסוח השאלות יש משמעות גדולה: שינויים כאלו ואחרים במילות השאלה, עלולים להשפיע על התשובות. שאלה טובה היא מפתח לכל ראיון, לכל מחקר. התבססנו על שאלון מצויין קיים, שניסחה ד"ר לי כהנר (בשנת 2019) עבור מחקרה "החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות". השאלון של ד"ר כהנר היה מקיף, וכלל נושאים רבים הקשורים לחיים החרדיים. כפי שתוכלו לשים לב, השאלון לא נגע כלל בליבת חיינו האידיאולוגיים - לימוד תורה. תחילה הצטערנו שד"ר כהנר ויתרה על נושא זה, אך במחשבה שנייה, ייתכן שמוטב כך. בכל מקרה, מבחינה חברתית אפשר לומר שהשאלון מביע יפה סוגיות חברתיות בין מודרנה ושמרנות.

עם ה'דור' שחלף מ-2019 ועד הנה, נוצר צורך להחליף חלק מהשאלות. המציאות השתנתה, שינתה את דעותיהם של האנשים. לדוגמה: בשאלת 'היחס לאורך הפאה' הרגשנו שאין התאמה למציאות הקיימת, שהיא סלחנית בהרבה לפאות ארוכות לעומת היחס אליהן בדור הקודם. ניסחנו את השאלה מחדש, כאשר את מקום הפאה הארוכה תפס לק ג'ל. ניסחנו גם שאלה מקבילה לגברים, על שימוש בלייזר. הדגשנו שהשימוש

בו נעשה באופן התואם את ההלכה, כדי לנטרל השפעות של מחוייבות הלכתית על התשובות. בעמודי הספר האחרונים (בנספח) תוכלו לראות את השאלון המלא, כולל שאלות שהוספנו.

ה ע ו נ י ם

לאחר שהשאלות נכתבו ונערכו, הגיע הזמן למצוא להן עונים. כדי לקבל מדגם מייצג היה חשוב לנו לסקור גברים ונשים, מכל תתי המגזרים בייצוג תואם מציאות. ראינו חשיבות מיוחדת בייצוג מלא של הקהל השמרני, כאלה שיש להם אינטרנט מסונן ורק בעבודה או רק מחוץ לבית.

השמרנים אתגרו את הסקר בעוד כמה דרכים, ואילצו אותנו למצוא פתרונות מיטביים מבחינה מקצועית.

איך נשכנע את המשיבים, להיות משיבים ולהשקיע מזמנם עבור הסקר שלנו? הכנו תקציב לצ'ופר לכל משיב. בחרנו בתגמול מידי לכל משתתף ולא בכניסה להגרלה, כי האמנו שתגמול מידי יעבוד טוב יותר וישכנע יותר אנשים להשיב על הסקר. תקציב הצ'ופר ללקוח היה עשרים שקלים, ומהם רצינו להפיק את המיטב, למצוא את השישכנע אלף ומאתיים משיבים לענות לנו. בהתבסס על הפסיכולוגיה האנושית, הנחנו שאוכל הוא תגמול מידי אפקטיבי.

דבורה ערכה סקר קטן ובלתי פורמלי ברשתות חברתיות חרדיות. התגמולים הרצויים בקרב נשים היו קפה ומאפה או גלידה, ואצל גברים - פלאפל וחמוס. היא בדקה את האופציות מול חברות שוברים ורשתות מזון בפריסה ארצית. מתברר כי שוברים דיגיטליים עדיין אינם קיימים כמעט ברשתות מזון בכשרויות מהודרות. לא רצינו לוותר, כדי לא להדיר את השמרנים שבינינו, שאוכלים רק את כשרויות המהדרין המקובלות ביותר.

בסופו של דבר התבייתנו על שוברי קפה ומאפה ב"מאפה נאמן", ושוברים לפלאפל ב"חמוס אליהו". השיקולים היו: לשתי הרשתות יש

פריסת סניפים רחבה בכל אזורי הארץ, ולחומוס אליהו ישנם גם סניפים מקומיים בכשרויות מקומיות מהודרות.

התנינו מראש עם החברות שהשוכרים יעבדו ללא צורך בשימוש ב-SMS. הנושא היה מעט מסובך מבחינה טכנית, אבל צלחנו גם את המהמורה הזו.

בנוסף, כדי להבטיח את נוחות השימוש וכדי לא להרתיע משיבים מאותגרים-טכנולוגית, אפשרנו להשיב על הסקר הזה תוך הרשמה מהירה ומיידית לפאנל המשיבים שלנו, ללא תהליך הרישום הקבוע הכרוך בהמתנה לאישור.

פתחנו את הסקר למענה ביום חמישי בערב, מתוך הנחה שתוך מספר ימים נגיע למספר משיבים מלא. השאלון היה ארוך. די חששנו שיתייאשו ויעזבו אותנו באמצע. אבל המציאות עלתה על כל דמיון: הם לא התייאשו, לא עזבו, הם ענו ובמרץ, בלי הפסקה. גרף מספר המשיבים זינק בתלילות בתוך כמה שעות.

לקראת חצות היינו קרובים לאלף משיבים שענו על השאלון באופן מלא. דבורה לא העזה ללכת לישון, מחשש שתקום בבוקר ותמצא את עצמה בבור תקציבי של אלפי משיבים עודפים כפול עשרים ש"ח... לאחר שעות בודדות יכולנו כבר לסגור את הסקר. היו לנו אלף וארבע מאות משיבים, עם עודף מספיק לסינון משיבים לא רציניים, טעויות וכדומה.

ניפוי המדגם

בשלב הזה היו לנו שאלות, והיו לנו תשובות. ערכנו סינון: הוצאנו מתוך המדגם משיבים שאינם חרדים על פי הצהרתם, צעירים מתחת גיל 17 או שהקישו גיל לא תקין. (עם כל הכבוד לקשישים שבינינו, לא סביר שאדם בן 118 ענה לסקר...)

גם משיבים תושבי חו"ל, וכן כאלה שטווח הזמן שהשיבו על הסקר היה ארוך או קצר באופן חריג הוצאו מהמדגם.

נשארנו עם 1,214 משיבים, מהם 55% נשים ו-45% גברים. טווח הגיל שלהם בין 17 ל-86, עם ממוצע גיל 31.5. ממוצע זה תואם לממוצע הגילאים בציבור החרדי, בשל הילודה המבורכת. לפי הידוע לנו על הציבור החרדי, החלוקה לתתי מגזרים במדגם קרובה למציאות. (21% חסידים, 26% ספרדים, 45% ליטאים ו-9% חב"ד + אחר).

היו לנו משיבים שהתעלמו מחלק מהשאלות. לא יכולנו ולא רצינו לחייב אותם לענות על הכל, בגלל דרישות אתיקה: השאלון כולל שאלות שעלולות להיתפס כרגישות לחלק מהמשיבים.

בחלק הראשון של הניתוח, שכלל יצירת 'מפה' מכל השאלות (עוד תקראו רבות על ה'מפה' הזו...) - השתמשנו בתשובותיהם של כל 1,214 המשיבים. אבל בחלק השני, שניתח את קבוצות המשיבים, נוצרה בעיה. האלגוריתם של למידת מכונה, בו השתמשנו, דרש תשובה לכל שאלה. שקלנו מה לעשות עם המשיבים שלא ענו על שאלה מסויימת. האם לצוות על האלגוריתם להכניס עבורם ערך ממוצע? פשרה כזו עלולה לפגוע בדיוק של התוצאות.

האפשרות השניה הייתה להיפרד, שוב, מקבוצת משיבים נוספת, וכך עשינו. נופפנו להם לשלום, קיווינו שהם נהנים מהקפה והמאפה שקיבלו, והמשכנו עם מדגם קטן יותר.

נפלאות הסטטיסטיקה: גם אחרי סינון של ה'משיבים חלקית', המדגם החדש שנוצר היה **דומה מאוד** לקודם מבחינת מאפיינים דמוגרפיים. היו בו 1155 משיבים, 55% נשים ו-45% גברים, בטווח גיל שבין 17 ל-86 עם ממוצע 31.6, וחלוקה דומה לתתי מגזרים.

פרק ב

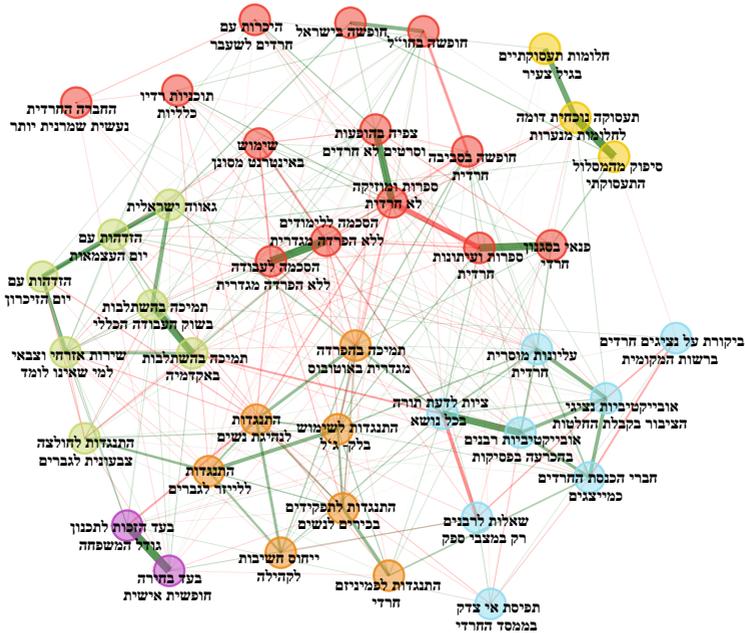
EGA - צייר לי מפה!

רצינו להגדיר לעצמנו מהם הנושאים שעל סדר היום בחברה החרדית. במילים אחרות, האם השאלות מתקבצות לנושאים מסויימים, על פי תשובותיהן? את ניתוח הנתונים, לצורך כך, ערכנו בשיטה חדשה יחסית הנקראת EGA.

משמעות השם היא Exploratory Graph Analysis - ניתוח גרפים מגשש. בשיטה זו תוכנת הניתוח מייצרת 'מפה' המכילה את המשתנים השונים - השאלות ששאלנו. הניתוח מתבצע על פי תשובותיהם של המשיבים לשאלות.

המפה מחולקת לפי צבעים, יש בה קווים המחברים בין שאלות שונות, ואפשר לראות את ה'שיבוץ' של המשתנים - קירבה יחסית של שאלות זו לזו (על פי התשובות שניתנו להן), או ריחוק של שאלות אחרות זו מזו.

תרשים 1. תוצאות ניתוח EGA

איך קוראים מפה כזו?

צבעים: כל צבע מייצג קבוצה של שאלות שנמצאו קרובות זו לזו על פי הנתונים שנאספו.

ניקח דוגמה מתחום אחר. אם בסקר מסויים, רוב הנשאלים יענו תשובות דומות לגבי השאלות 'האם אתה אוהב גזר' ו'האם אתה אוהב חסה', התוכנה תמפה את שתי השאלות האלו באותו צבע. החוקרים יוכלו להסיק כי שאלות 'חיבת הגזר' ו'חיבת החסה' שייכות לקבוצה אחת של 'אהבת ירקות'.

במקרה שלנו, הצבעים מייצגים קבוצות של סוגיות בתוך החרדיות. אם רוב הנשאלים יענו באופן דומה על 'מה דעתך על לק ג'ל' ו'מה דעתך

על לייזר כשר לגברים', השאלות האלו ייצבעו במפה באותו צבע. **הקירבה** בין סוגיות במפת EGA היא מדד נוסף שמצביע על מידת הקרבה או הדמיון ביניהן. סוגיות שנמצאות קרובות אחת לשנייה על המפה, הן סוגיות שיש להן קשר חזק או שהן נוטות להופיע יחד. בדיוק כמו מדפים בסופרמרקט, שמחולקים לרוב על פי קשר רעיוני בין המוצרים שעליהם, כך מסדר אלגוריתם ה-EGA את השאלות על המפה. קטגוריות בעלות דמיון מסוים או קשר מהותי כלשהו יופיעו זו לצד זו, וגם פריטים שונים המופיעים בקרבה לאחרים מעידים על דמיון. למשל, 'תמיכה בהפרדה בתחבורה ציבורית', מוקמה על המפה קרוב ל'תמיכה בהפרדה במקום העבודה'.

הקווים המחברים בגרף של EGA נקראים קצוות (edges), והם מייצגים קשרים. קשר יכול להיות כל סוג של קשר או תלות בין שני משתנים, בדוגמה שלנו - בין שתי שאלות.

קשר יכול להיות חיובי (רוב האנשים שאוהבים כרוב ניצנים, יאהבו גם קולרבי) ויכול להיות שלילי (ככל שאדם אוהב יותר קולרבי, הוא פחות אוהב ממתקי גומי).

עובי הקו מראה את עוצמת הקשר, או בשפה הסטטיסטית: המתאם, בין שתי השאלות. קו עבה בין 'קריאת ספרות חרדית' ל'האזנה למוזיקה חרדית', מראה שיש קשר חזק בין התשובות לשתי שאלות אלה.

צבע הקו מראה את כיוון הקשר: קו ירוק מסמן קשר חיובי, ככל שהמשיבים מסכימים יותר לאמירה בשאלה אחת, הם גם יסכימו יותר עם האמירה בשאלה האחרת. לכן שאלת 'שמיעת ספרות חרדית' תהיה מחוברת בקו חזק וירוק לשאלת 'שמיעת מוזיקה חרדית'.

קשר שלילי מסומן בקו אדום, והוא מראה על מתאם שלילי: ככל שהמשיבים הסכימו יותר עם האמירה בשאלה אחת, הם התנגדו יותר לאמירה שבשאלה האחרת. בדוגמה שלנו, ככל שהנשאל הינו בעד שמיעת מוזיקה חרדית, הוא יהיה בדרך כלל נגד מוזיקה כללית. ולכן שתי השאלות האלו מחוברות בקו אדום - מתאם שלילי.

פרק ג

לכל קבוצה יש שם, שנתנו לה החוקרים

במבט ראשון על הגרף, ראינו מיד שהשאלות שלנו 'ארגנו את עצמן' לשש קבוצות בצבעים שונים (נזכיר - קביעת הצבעים התבצעה בידי אלגוריתם, לפי רמת הקשר בין השאלות). נשאר לנו רק לבחון כל קבוצת שאלות, להבין מה הקשר המהותי בין חברותיה, ולקרוא להן בשם:

1. נורמות לא גלויות (אדום): האם אתם צופים בסרטים ובסדרות שאינם חרדיים? אתם משתמשים באינטרנט מסונן בלבד? האם אתם צורכים ספרות ומוזיקה כללית? יוצאים לחופשות בחו"ל? לחופשות בארץ? כל השאלות שהתקבצו לצבע אדום, עסקו בנורמות חברתיות. נורמות חברתיות הן חוקים בלתי כתובים לגבי התנהגות של הפרט בחברה. הן משפיעות על ההתנהגות שלנו בהרבה מאוד תחומים. משה מתקבל לעבודה במקום חדש. הוא לא מכיר אף אחד. הוא לא יודע מה מקובל. הוא מתחיל להסתכל סביב (אם האינטליגנציה הרגשית שלו תקינה...) ולנסות להבין מה נהוג. איך מתנהלת התרבות הארגונית במקום. מגיעים בזמן לפגישות? האם מקובל לאכול בפגישות? כולם באים בלבוש רשמי ומחוייט, או בהופעה קלילה יותר? מה עושים בהפסקת הצהריים? איך פונים למנהל המחלקה? האם קולגות יעדיפו צלצול טלפון (לאאאא), או פניה בצ'אט הארגוני? (כן!). משה מדגים לנו גישוש ותיאום של נורמות חברתיות. כמוהו, כל אדם רוצה להשתלב ולהיות חלק מקבוצת ההשתייכות שלו. אנשים מאמצים

את ההתנהגויות שהם רואים אצל אחרים. נורמות אלו מייצגות את האמונות לגבי מה שנחשב מקובל בתוך הקבוצה ויכולות לעודד פעולות חיוביות וגם שליליות.

אם במקום העבודה של משה מקובל לעזור אחד לשני במשימות מורכבות, משה ינסה גם הוא לסייע לאחרים. זו נורמה חיובית. אבל אם הוא יגלה שבמטבחון הקפה נהוג להשאיר כוסות מלוכלכות ולטבול את כפית הקפה בסוכר כשהיא רטובה - הוא עלול מבלי משים לאמץ את ההתנהגויות האלו.

העמקנו לבחון את קבוצת השאלות האדומה, כדי להבין למה היא התארגנה כך בידי האלגוריתם, מה מייחד אותה מהקבוצה הכתומה, למשל?

התשובה עלתה מתוך הנתונים. כל השאלות בקבוצה האדומה מתייחסות לנורמות **לא גלויות**, כלומר, אלו עניינים פנימיים המתנהלים בעיקר **בתוך הבית והמשפחה, בגבולות הפרט**. למשל, האם אני משתמש באינטרנט מסונן או קורא ספרים שנכתבו על ידי סופרים חרדים בלבד? דמיינו משפחה חרדית שמקפידה לשמור על כללי החברה כשכולם רואים, אך בבית היא מתנהלת אחרת. אולי ההורים מחליטים להשתמש באינטרנט לא מסונן כדי לקבל מידע מגוון יותר, או שהם מאפשרים לילדיהם לצפות בסרטים שאינם חרדיים. החברה מבחוץ לא תמיד יודעת על ההחלטות האלה, כי הן מתקבלות ונעשות בתוך הבית או במסגרת המשפחה המצומצמת.

2. נורמות ציבוריות (כתום): עברנו לקבוצת השאלות הבאה, וגילינו בקלות שאלו נורמות חברתיות, אבל בניגוד לקבוצה הקודמת - הנורמות בקבוצה הכתומה משתקפות בציבור. אלו נורמות שמשפיעות בגלוי על **המרחב החרדי הציבורי**. הקבוצה הזו כוללת את הניואנסים של מה לבוש, איך להתאבז, ואיך להתנהג בקרבת חרדים אחרים.

נורמות חברתיות משפיעות עלינו במיוחד, כשההתנהגות שלנו נראית לעין. אם אנחנו יודעים שאחרים מסתכלים עלינו, אנחנו מרגישים יותר לחץ להתנהג בהתאם לנורמות האלה.

אם אליהו גר בשכונה בה מקובל שגברים יוצאים מהבית רק עם חולצה לבנה מכופתרת ומכנס כהה, והוא יודע שהשכנים רואים אותו, הוא ירגיש מחויב להתלבש בדיוק כמותם כדי לא להיראות יוצא דופן ולזכות באישור שלהם (ובקבלת בנותיו לסמינר בבוא היום). כשאנחנו יודעים שהמעשים שלנו נראים לעיני אחרים, אנחנו מנסים יותר להתאים להתנהגות המקובלת כדי להרגיש שייכות ולהימנע מביקורת.

ככל שהקהילה אדוקה יותר, כך היא מחמירה יותר באכיפת הנורמות החברתיות שלה. אשה מסביבה שמרנית לרוב לא תצבע את ציפורניה בלק ג'ל, גם אם בעיניה זה מקסים ממש. אשה חסידית מקהילה שמרנית, לא תוציא רשיון נהיגה, גם אם המשמעות היא נסיעה מייגעת ומרובת החלפות בתחבורה ציבורית. גם לק ג'ל וגם נהיגה, אלו דוגמאות להתנהגויות שמתרחשות במרחב הציבורי, וכמעט ולא ניתן להסתיר אותן מהסביבה.

3. סמכות וממסד קהילתי (תכלת): השאלות בקטגוריה התכלת דנות

באמון הציבור החרדי מול הממסד, ומול הסמכות הרבנית.

הקבוצה הזו רוטטת מרוב מתח פנימי. כל אחת מהשאלות בה יכולה לעורר דיונים סוערים ואף נרגזים בסביבה החרדית, אם רק תישאל בקול. האם יש עליונות מוסרית לחרדים על פני החברה הכללית? האם אפשר/כדאי/רצוי להביע ביקורת על נציגים חרדיים ברשות המקומית? ושאלה נוספת, משמעותית מאוד: האם יש לשאול רבנים בכל נושא שהוא, או רק בנושאים הלכתיים?

במשפחה אחת שואלים את הרב על כל פרט בתקופה שלפני הלידה: האם לבצע סקירת היריון? מוקדמת או רק מאוחרת? ללכת למעייני הישועה או לאיכילוב? ואיזה שם כדאי לקרוא לתינוקת?

לעומתם במשפחה אחרת, יתקבלו החלטות אלו באופן עצמאי, מקסימום יתקשרו לקבל ברכה מהרב, לפני שיוצאים לבית החולים. כאשר הם יבואו לשאול שאלה, היא תהיה בענייני הלכה מובהקים כמו בשר וחלב.

כך חוקרים אותנו מבחון, בספרות המחקרית: "בקהילה החרדית ישנם זרמים שונים, וכל זרם נשמע לסמכות הרבנית הייחודית לו. הקבוצה מקבלת הנחיות מהרב שלה, שמנחה ומורה לציבור כיצד לנהוג בכל תחומי החיים. הרב הוא מצפן המכוון את דרכם של חברי הקהילה, ומספק קווים מנחים ברורים".

וגם: "הסמכות הרבנית לא רק קובעת קוים כלליים, אלא גם עונה על שאלות פרטניות. הרב מפרסם הנחיות לציבור כולו, כמו איך להתנהג בחגים או באירועים קהילתיים, וגם מתפנה לענות על שאלות אישיות, כמו האם להשתמש בטכנולוגיה מסוימת. הרבנים בקהילה החרדית מחזיקים בסמכות נרחבת. הם יכולים לקבוע התנהלות בכל תחומי החיים – מהלכה, דרך הנחיות פוליטיות ועד להחלטות אישיות כמו תכנון המשפחה".

4. ישראליות ומעורבות (ירוק): כמו בקבוצות הקודמות, לא היה קשה לזהות את המשותף בין חברות הקבוצה הירוקה: כולן נוגעות להשתלבות במדינת ישראל, במוסדותיה, באקדמיה ובחברה הכללית. בשנים שאחרי קום המדינה, כך מלמדת הספרות ההיסטורית, החרדים היו שלובים הרבה יותר בחברה הישראלית.

בסוף שנות ה-70, בהובלת הרב שך, התרחש שינוי שהביא להגברת ההיבדלות מפני החברה הלא-חרדית. קבוצת השאלות הירוקות מתארות מורכבות גדולה, ובלביה עומד המתח שבין היבדלות להשתלבות. מצד אחד, החברה החרדית מחנכת את ילדיה לשמור על היבדלות משאר קבוצות האוכלוסייה בישראל. יהיו שיאמרו שההיבדלות הזו, שמכונה "לאומיות נגדית", "נובעת מהאמונה שהחרדים הם האליטה

הרוחנית של האומה, ושאורח החיים המבודד שלהם משלים את התרבות הישראלית הכללית" ואף מחזיק אותה מבחינה רוחנית.

עם זאת, בשנים האחרונות ניתן לראות שינוי בולט. ישנם יחידים וקבוצות המנסים להשתלב בחברה הישראלית. הם מגלים מעורבות רבה יותר בחיי היומיום של המדינה, ומחפשים לשלב בין מחויבותם הדתית לבין החיים המודרניים.

השאלות בקטגוריה זו פשוטות, אך נושאות משמעות רגשית עמוקה. האם אתה גאה במדינת ישראל? האם ימי העצמאות והזיכרון משמעותיים עבורך? האם חשוב שגברים שלא לומדים תורה יתגייסו לצה"ל או לשירות אזרחי מקביל?

מדובר על סוגיות רגישות, חלקן מדממות ממש. מה אני יותר, חרדי או ישראלי? האם אני ישראלי בכלל?

5. אוטונומיה ובחירה חופשית (סגול): זו הייתה קבוצה מפתיעה. היא אפילו לא קבוצה אלא זוג שאלות, עם קשר הדוק ביניהן. האחת: האם לכל משפחה יש את הזכות להחליט בעצמה כמה ילדים יהיו לה? השנייה: האם כל אחד יכול לחיות לפי אורח החיים שיבחר, בלי כפייה קהילתית וחברתית?

בשני קצות הקטגוריה הזו נוכל לתאר אשה שמתנגדת ללקיחת אמצעי מניעה, ויולדת בכל שנה וחצי תינוק נוסף - מבחינתה זו בכלל לא שאלה, כך צריך להיות וכך עלינו לעשות. היא שמחה ומאושרת על הזכות שניתנה לה, להביא נשמות יקרות לעולם ולקחת חלק בגידולן המבורך. היא לא חושבת שיש כאן מקום לדיון. שכנתה מהדלת ממול, לעומת זאת, חושבת שעל אשה לבחון את רצונותיה וכוחותיה בכל פעם מחדש.

סוגיית המניעה ותכנון המשפחה היא שאלה מסעירה ומעוררת ויכוח עז בחברה החרדית. לא פלא שהיא נבחרה בידי האלגוריתם להיות בת זוגה של שאלת 'חופש הבחירה'.

6. חלומות תעסוקתיים (צהוב): נותרה קבוצה אחרונה, שלוש שאלות היו בה, הקשר ביניהן ברור גם ללא צורך באלגוריתם. כולן עסקו בנושא התעסוקתי. האם יש לך סיפוק מהמסלול התעסוקתי שלך? האם היו לך חלומות תעסוקתיים בגיל צעיר? האם התעסוקה הנוכחית שלך דומה לתעסוקה שחלמת עליה בזמנו? תעסוקה מאפיינת בכמה אלמנטים. השאלות הללו בעיקר מתכתבות עם אלמנט המשמעות והביטוי העצמי שקיים בתעסוקה.

מי מימיני ומי משמאלי

לאחר שהגדרנו כל קטגוריה בשם, יכולנו לראות איך הקבוצות מתחברות זו לזו, על פי עקרון הקירבה. השימוש בצבעים שונים לכל קבוצה מקל על ההבנה והזיהוי, ומסייע לבחינת ההשפעות ההדדיות בין הקבוצות. כשאנחנו אומרים 'השפעה בין קבוצות', אנו מדמיינים, למשל, תהליך שעובר על אשה חרדית שמבקשת להוציא רשיון נהיגה. מה שמניע אותה הוא נורמה פרטית (אדום). ייתכן שהיא רוצה לזכות לנגישות תחבורתית למקום עבודה מרוחק (ירוק) היא תבדוק האם בציבור שלה זוהי נורמה מקובלת? (כתום) האם הממסד (החיידרים, הרב) מאשר? (כחול). בסופם של כל אלו תתקבל ההחלטה. האם שרה לוי בחרה להוציא רשיון נהיגה? איננו יודעים. אבל ניסינו לבדוק את הגורמים שישפיעו על בחירתה זו:

אפשר לראות שקטגוריית הנורמות הציבוריות (כתום) קרובה מאוד לקטגוריית הסמכות והממסד (כחול). מה שאומר שיש קשר חזק ביניהן. ייתכן שהקשר אומר שהנורמות הציבוריות מושפעות מאוד מהסמכות הרבנית והממסדית.

הקבוצה של אוטונומיה ובחירה חופשית (סגול) ממוקמת ליד הנורמות הציבוריות (כתום). אפשר להניח שיש קשר בין עמדות התומכות בבחירה

חופשית או מתנגדות לה, ובין עמדות התומכות או מתנגדות להתנהגות הפרט במרחב הציבורי.

הקבוצה של **חלומות תעסוקתיים (צהוב)** קרובה ל**נורמות הלא-גלויות (אדום)**, מה שאולי מרמז ששאיפות תעסוקתיות אישיות מתקיימות בעיקר בתוך המשפחה ופחות כלפי חוץ. התעסוקה הנבחרת, בסופו של דבר, היא בחירה אישית של כל אדם. היא קשורה באופן משמעותי לצריכת התוכן של היחיד, ולנורמות הפרטיות שלו.

בדרך כלל, **הסמכות והמסד** משפיעים על **הנורמות הציבוריות**, באמצעות הוראות וכללים. אך לפעמים ניתן לראות שיש פער בין **הנורמה הציבורית (כתום)** ל**נורמה הלא גלויה (אדום)** - בהיתר של רב. כמו במקרים שאנשים שואלים את הרב האם ללכת ללימודים אקדמיים, וחלקם מקבלים ברכה חמה לעשות זאת בהתאם לנתונים שלהם, למרות שבאופן ציבורי אותו רב אומר שלא כדאי ללכת.

פרק ד

רכיבי המתכון החרדי - העמקה בכל קבוצה

קראנו לשש קבוצות השאלות בשמות, הגדרנו אותן והתבוננו במיקומים. עכשיו רצינו לבחון את היחסים בתוך כל קבוצה: עד כמה כל שאלה קשורה לאחרת.

הכלים שבידינו בשלב הזה - עקרון עובי הקו (איכות הקשר), ועקרון הצבע (חיובי - ירוק, שלילי - אדום).

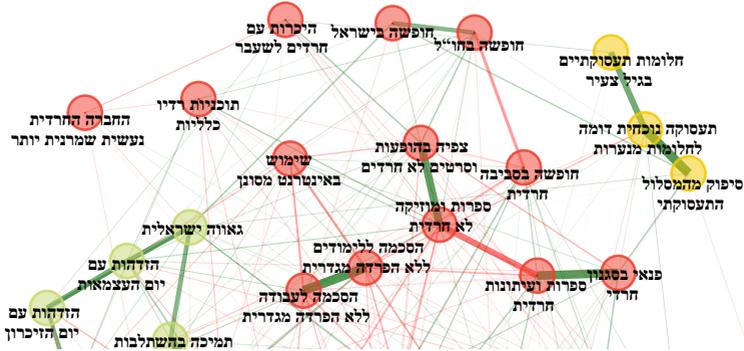
עקרון עובי הקו: **קווים עבים** מייצגים קשר חזק מאוד בין השאלות, ומאותתים על כך שהן קשורות מהותית זו לזו. **קווים דקים** מייצגים קשר חלש בין השאלות. האלגוריתם זיהה שהתשובות על שאלות אלו קשורות באופן רופף יחסית.

עקרון צבע הקו: קו **ירוק** מסמן מתאם חיובי, קו **אדום** - מתאם שלילי.

בנוסף, קיים גם עקרון הקירבה: כפי שהקירבה בין קבוצות מסמלת קשר ביניהן, כך גם ברמת המיקרו, קירבה בין שאלות מסמלת שיש קשר ביניהן. כך נוכל לראות ששאלת 'הזדהות עם יום העצמאות' תהיה קרוב מאוד לשאלת 'הזדהות עם יום הזכרון'.

אם שתי שאלות על 'התנהגות בבית' קרובות זו לזו ומחוברות בקו עבה וירוק, נוכל להסיק שהן קשורות באופן חיובי ומשמעותי. אם שתי שאלות רחוקות זו מזו ומחוברות בקו דק ואדום, זה אומר שהקשר ביניהן חלש ושלילי.

נורמות שאינן גלויות (אדום)

כמו שמצאנו בפרקים הקודמים, הקבוצה האדומה - הנורמות הלא-גלויות - מתכנסת בדרך כלל לגבולות הפרט. אנשים שמתנהגים בניגוד לנורמות האלו יכולים לעשות זאת מבלי שהמוסדות או הקהילה יידעו על כך.

בין 'פנאי בסגנון חרדי' לבין 'ספרות ועיתונות חרדית' יש קו ירוק עבה, מה שאומר שכל שאנשים מעדיפים פנאי בסגנון חרדי, כך הם גם מעדיפים ספרות ועיתונות חרדית.

בין השאלה על 'ספרות ועיתונות חרדית' לבין 'ספרות ומוזיקה לא חרדית' יש קו אדום עבה, קשר שלילי חזק. המסקנה: ככל שאנשים מעדיפים ספרות ועיתונות חרדית, הם פחות מעדיפים ספרות ומוזיקה לא חרדית, ולהפך.

השאלה על 'ספרות ומוזיקה לא חרדית' מחוברת בקו ירוק לשאלה על 'צפייה בהופעות וסרטים לא חרדיים', ומביאה אותנו למסקנה הטבעית למדי, שאנשים שצורכים ספרות ומוזיקה כללית, יעדיפו גם לצפות בהופעות ובסרטים מהעולם הגדול.

מעניין לסקור את היבטי החופשות: הנסקרים נשאלו על חופשה בישראל, חופשה בחו"ל וחופשה בסביבה חרדית. שאלת 'חופשה

מטבע הדברים, אדם שחורג מהנורמות הציבוריות ישלם מחיר חברתי גבוה יותר ממי שחורג מהנורמות הפרטיות. ניקח לדוגמה שתי נשים חסידיות מקהילות שמרניות: אחת מהן יושבת בביתה וצופה בסדרות בנחת, אולי אפילו רכשה מנוי לשירותי סטרימינג. השניה הולכת עם לק ג'ל ופיאה ארוכה, ונוהגת במכוניתה הפרטית. בנה של האשה השניה יתקשה מאוד להתקבל לחיידר החסידי, בעוד בן האשה הראשונה ישב שם לבטח, אם אמו לא תחצין שום פרט מהתנהלותה בתוך הבית.

בין השאלות העוסקות בלבוש ומראה חיצוני יש קו ירוק בינוני, שמלמד אותנו כי אנשים שמתנגדים ללק ג'ל לנשים לרוב גם יתנגדו לשימוש בלייזר להסרת שיער אצל גברים.

גם השאלות הנוגעות למעמדן של נשים במרחב הציבורי מחוברות ביניהן בקו ירוק בינוני או דק. המסקנה ברורה - אלו שמתנגדים לכך שנשים יכהנו בתפקידים בכירים, מתנגדים גם לנהיגת נשים וגם לפמיניזם. מעניין גם לראות קו ירוק דק בין 'התנגדות לנהיגת נשים' ובין 'תמיכה בהפרדה מגדרית באוטובוס'. אותם אנשים שאינם מוכנים שנשים ינהגו, יעדיפו גם שהן ישבו מאחורה.

סמכות וקהילה (כחול)

בקטגוריה הזאת, שאפשר לקרוא לה 'אמון הציבור בממסד', יש שלוש שאלות העוסקות במנהיגות החרדית: מידת האובייקטיביות של הרבנים, ציות לדעת תורה ושאלות לרבנים במצבי ספק. בנוסף, יש שלוש שאלות העוסקות בממסד הפוליטי: ביקורת על נציגים חרדים ברשות המקומית, אובייקטיביות אנשי הציבור בקבלת החלטות, וחברי הכנסת החרדים כמייצגים.

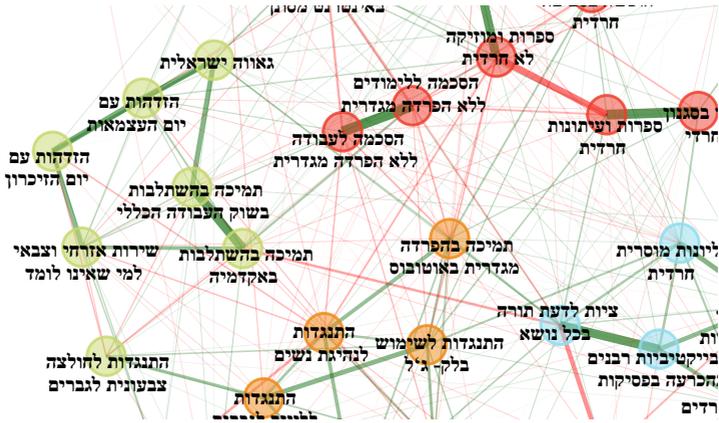
אם נסתכל על השאלות בנושא המנהיגות הרבנית, נראה שיש קו ירוק עבה בין השאלה על 'ציות לדעת תורה בכל נושא' לבין האמונה שהרבנים אובייקטיביים בהכרעותיהם. אנשים שמצייתים לדעת תורה בכל נושא, מאמינים שהרבנים אובייקטיביים בפסיקותיהם. לעומת זאת, יש קו אדום בינוני בין 'ציות לדעת תורה' לבין 'שאלת רבנים במצבי ספק בלבד', מה שמצביע על קשר הפוך: ככל שאנשים מציינים פחות לרבנים, כך הם חושבים שצריך לשאול רבנים רק במקרי ספק.

בצד הפוליטי של הקבוצה, יש קו ירוק בינוני בין השאלה על אובייקטיביות נציגי הציבור לבין השאלה על חברי הכנסת כמייצגים. ככל שאנשים מאמינים שנציגי הציבור אובייקטיביים, כך הם מרגישים יותר שחברי הכנסת מייצגים אותם. בנוסף, יש קווים אדומים דקים בין שאלות אלו לבין השאלה על ביקורת על נציגים חרדים ברשויות המקומיות.

אם אתה מאמין שראש המועצה החרדי הוא אובייקטיבי ומייצג אותך, כנראה שפחות תזרום עם ביקורת אודותיו, ולהפך.

זוהי אאוט למיקום השאלות: פרטים העוסקים בסמכות הרבנית ובאמון בממסד, מוקמו בידי האלגוריתם בצמוד לשאלות מהקטגוריה הסמוכה (כתום) העוסקות בתפקידים בכירים לנשים, התנגדות לפמיניזם חרדי ותמיכה בהפרדה מגדרית באוטובוס.

ישראליות ומעורבות (ירוק)

הקבוצה הירוקה עוסקת ברצון, או באי הרצון, להיות חלק מהחברה הישראלית הכללית. יש בה שתי שאלות על השתלבות באקדמיה ובשוק התעסוקה, וארבע שאלות על רמת הישראליות: גאוה ישראלית, הזדהות עם יום העצמאות, הזדהות עם יום הזיכרון לחללי צה"ל ושירות צבאי.

כל הפריטים (מלבד התנגדות לחולצה צבעונית לגברים) מחוברים ביניהם בקווים ירוקים בעוביים שונים, שמסמנים קשר חיובי ביניהם ויוצרים מעגל.

יש קשר חזק מאוד בין השאלה על התמיכה בהשתלבות באקדמיה לבין התמיכה בהשתלבות בשוק התעסוקה הכללי. אנשים שמאמינים שחשוב להשתלב באקדמיה גם חושבים שחשוב להשתלב בשוק התעסוקה הכללי. קיים גם קשר חזק בין תמיכה בהשתלבות בשוק התעסוקה הכללי לבין גאוה ישראלית – אנשים שתומכים בהשתלבות גם מראים יותר גאוה ישראלית.

השאלה על הזדהות עם יום העצמאות קשורה חזק לגאוה הישראלית ולהזדהות עם יום הזיכרון. לאחר מכן ניתן לראות שיש קשר חזק בין

אם מישהו חורג מנורמות אלו, הוא עלול לשלם מחיר חברתי גבוה, ולכן האוטונומיה בבחירות אלה היא מוגבלת יותר.

חלומות תעסוקתיים וסיפוק מהמסלול התעסוקתי (צהוב)

בקבוצה הצהובה יש שלוש שאלות: חלומות תעסוקתיים בגיל צעיר, דמיון בין התעסוקה הנוכחית לחלומות, וסיפוק מהמסלול התעסוקתי. יש קשר ירוק חזק בין השאלה על חלומות תעסוקתיים בגיל צעיר לבין תעסוקה נוכחית דומה לחלומות הנערות. ככל שהיו יותר חלומות בגיל צעיר, כך יש יותר דמיון בין החלומות לתעסוקה בפועל. מסקנה - עודדו את הנוער לחלום!

בנוסף, יש קשר ירוק חזק מאוד בין התעסוקה הנוכחית שדומה לחלומות הנערות לבין השאלה על הסיפוק מהמסלול התעסוקתי. ככל שהיו יותר חלומות תעסוקתיים, יש יותר דמיון בין החלום למציאות, וממילא גם יותר סיפוק מהתעסוקה.

ת כ ל' ס ...

ברמה היישומית, אדם חרדי שמקבל החלטות, חווה באופן בלתי מודע השפעות של קטגוריות שונות.

לדוגמה: בנם בן התשע של בני הזוג לוי מבית שמש, ילד מאתגר במקצת, חולם לגדל כלב. ההורים מבינים את הצורך והרצון של הילד,

וייתכן שברמת הנורמות הלא גלויות (אדום) היו מוכנים להיענות. אבל מבחינת נורמות ציבוריות (כתום) זה מאוד מאוד לא מקובל. יש להם פחד ממסדי (כחול) – שמא לא יקבלו את ילדיהם למוסדות, ואולי הרב יאסור? אבי המשפחה טוען שאפשר לקחת חירות ובחירה עצמאית (סגול) ולהחליט על אימוץ הכלב, הילד צריך אותו ולא מעניין מה כולם יגידו. האמא חוששת ומתנגרת. רעיון האימוץ יורד מהפרק.

דוגמה נוספת: אחותה של גברת לוי חלמה מגיל צעיר על לימודי תרפיה בבעלי חיים. זו הייתה השאיפה התעסוקתית שלה. היא למדה טיפול בחיות במכללה שאינה חרדית (ירוק). תהליך זה אירע ברמה הפרטית, ונגע לנורמות הלא גלויות בלבד. בהמשך, לצורך עבודתה עם ילדים, אימצה כלבת שיצו קטנה ופרוותית. אפילו הנורמות הציבוריות סלחניות יותר כלפי מי שזוהי עבודתה.

כאשר אנחנו מודעים לכוחות המופעלים עלינו, אנחנו יכולים לקבל החלטה מושכלת יותר, ולדעת אילו מחירים אנחנו מוכנים לשלם, ובעבור מה.

פרק ה

יחסי פנים וחוץ - "אנחנו" ו"הם"

לאחר שהמפה הצבעונית הייתה ברורה לנו - המשכנו לשלב הבא, ניתוח גורמים מגשש (Exploratory Factor Analysis – EFA).

המטרה הייתה להגיע לניתוח חסכוני יותר. לא רק שש קטגוריות צבעוניות עם הגדרות ארוכות, אלא ניתוח ממוקד וחד. בשלב הזה אנחנו לא רוצים לספר סיפור, אלא לקחת משתנה אחד (או שניים, או שלושה), כמו מערכת צירים, ולמקם על גביו את המשיבים. לדוגמה: מי שמאמץ כלב, ממוקם גבוה בציר X , ונמוך בציר Y .

נניח שיש לפנינו חבילת חרוזים בגדלים, צבעים וצורות שונים, ועלינו לחלק אותם לפי שני גורמים. האם נבחר לחלק לפי צבעים וצורות, ואז נגלה פערי גודל גדולים בין החרוזים? אולי היינו צריכים לחלק לפי גודל וצבע? לפי שקיפות וצורה?

חשוב לציין שמספר הצירים אינו החלטה שלנו, כחוקרים. אנחנו רק עוקבים אחרי הבדיקה הסטטיסטית, שמגששת ומגלה על כמה 'צירים' יכולות להיטען השאלות שלנו.

בכל המחקרים שנערכו עד היום, פוזרו החרדים על ציר אחד: מודרנה-שמרנות. אבל האם זהו הגורם היחיד, או הנכון, המגדיר אותנו? אולי אנחנו נעים על פני צירים נוספים, לא רק 'שמרן' או 'מודרני'?

מבין השיטות שניסינו, השיטה המכונה Velicer's MAP והמקובלת כבעלת אמינות גבוהה בהשוואה לשיטות האחרות, הציעה חלוקה לשני גורמים, כלומר שתי קטגוריות.

בהתאם לתוצאה, ערכנו את הניתוח על פי שני 'גורמים' - שני 'צירים' במקביל. מתוצאות הניתוח עלה כי החרדי אינו רק 'שמרני' או 'מודרני', הוא נע על פני ציר נוסף - התבדלות או השתלבות, על פי היחס שלו לקבוצת החוץ - מדינת ישראל והציבור הכללי. מתברר שלא כל השמרנים מתבדלים, ולא כל המודרנים משתלבים. הניתוח המורכב של ציבור המשיבים על פני שני הצירים, הציף קבוצות נוספות, שעד כה לא ניתנו להן הגדרות או יחס מחקר.

ביצוע ניתוח הגורמים המגשש הגדרנו שני גורמים (או 'צירים'), כאשר עדיין לא ידוע לנו מה הם, וביקשנו מהתוכנה לארגן סביב שני גורמים את כל השאלות. תוכנת הניתוח הסטטסטי ביצעה עבורנו את החלוקה המיטבית של ה'חרוזים' - השאלות, לשני הגורמים המשקפים ביותר. לאחר מכן היא בדקה עבור כל שאלה עד כמה יש לה קורלציה - מתאם - עם כל גורם. תוצאות הניתוח מופיעות בטבלה 1. התייחסו רק לפריטים שנטענו מעל 0.35, כלומר יש להם קשר מספיק חזק לגורם (שעדיין לא קראנו לו בשם). הניתוח העלה חלוקה של השאלות לשתי קטגוריות מובילות, בקטגוריה אחת משתקפות הנורמות של קבוצת הפנים והיחס אליהן, כלומר הגדרת ה"אנחנו", בקטגוריה האחרת משתקפת ההתייחסות לקבוצת החוץ, כלומר היחסים עם ה"הם".

טבלה 1.

תוצאות ניתוח גורמים מגשש (EFA) לשני גורמים: פריטים הקשורים לנורמות של קבוצת הפנים, ופריטים הקשורים ליחסים עם קבוצת החוץ.

המשתנה	גורם 1 – נורמות פנימיות "אנחנו"	גורם 2 – יחסים עם קבוצת חוץ "הם"
ציות לדעת תורה בכל נושא	0.71	0.11
עליונות מוסרית חרדית	0.66	0.08
אובייקטיביות רבנים בהכרעה בפסיקות	0.65	0.14
אובייקטיביות אנשי הציבור בקבלת החלטות	0.62	0.15
ספרות ועיתונות חרדית	0.57	-0.09
תמיכה בהפרדה מגדרית באוטובוס	0.57	-0.08
הסכמה ללימודים ללא הפרדה מגדרית	-0.55	0.18
חברי כנסת החרדים כמייצגים	0.54	0.12
ספרות ומוזיקה לא חרדית	-0.51	0.26
פנאי בסגנון חרדי	0.51	-0.03
התנגדות לשימוש בלק-ג'ל	0.49	-0.14

המשתנה	גורם 1 – נורמות פנימיות "אנחנו"	גורם 2 – יחסים עם קבוצות חוץ "הם"
הסכמה לעבודה ללא הפרדה מגדרית	-0.49	0.26
חופשה בסביבה חרדית	0.45	-0.08
התנגדות לתפקידים בכירים לנשים	0.39	-0.22
שאלות לרבנים רק במצבי ספק	-0.39	-0.01
צפייה בהופעות וסרטים לא חרדיים	-0.38	0.22
ייחוס חשיבות לקהילה	0.37	-0.06
גאווה ישראלית	0.21	0.61
הזדהות עם יום הזיכרון	0.05	0.60
שירות אזרחי וצבאי למי שאינו לומד	-0.14	0.52
הזדהות עם יום העצמאות	-0.17	0.50
תמיכה בהשתלבות בשוק העבודה הכללי	-0.13	0.49
תמיכה בהשתלבות באקדמיה	-0.32	0.40

לאחר שהשאלות היו מחולקות באופן ברור בין הגורמים, יכולנו לקרוא להם בשמות. גורם 1 הוא "אנחנו" - נורמות הציבור החרדי. גורם 2 הוא "הם" - מעורבות בציבור הישראלי. מיעוט מהשאלות לא הוכיחו קשר חזק לאף אחד מהגורמים, והן הושמטו מניתוח זה.

תוצאות אלו התאימו מאוד לתאוריות חברתיות מוכרות, שנחקרו רבות בעבר. המשמעותית מביניהן היא תאוריית הזהות החברתית.

תאוריית הזהות החברתית מדברת על החלק בזהות שלנו שקשור לקבוצה, לדוגמה היותנו חרדים.

החרדיות הוא חלק מובהק ומרכזי בזהות שלנו, שמרגיש אישי ו'שלנו', אבל המשמעות שלו נובעת מהיות הקבוצה קבוצה מובחנת מול קבוצה אחרות. אם כל העולם היו חרדים, לא היינו מזהים את עצמנו כחרדים, כמו שאנחנו לא מזהים את עצמנו כ'חומר אורגני' (למרות שטכנית זו הגדרה נכונה...)

ולמה? כי חלק מהזהות שלנו הוא השייכות הקבוצתית **מול קבוצות אחרות**. נניח שאנחנו בנים או בנות, או יהודים, או ליטאים או חסידים. כל אלו מאפיינים שמתארים את הזהות שלנו, בהתבסס על קבוצת השייכות שלנו. אבל במקביל יש בזהות הזו רכיב נוסף: התקיימות בהשוואה לקבוצות האחרות.

קיים תהליך אוטומטי, והרבה פעמים בלתי מודע, של העדפת הקבוצה שלנו. העדפה של ה"אנחנו", לעומת מה שמחוץ לקבוצה, כלומר ה"הם".

תהליך סיווג זה הוא חשוב מאוד, כי הוא עוזר לנו להגדיר את עצמנו. כדי שנוכל להזדהות עם הקבוצה לנו, עליה להיות ייחודית, כלומר שונה מקבוצות אחרות. לכן אנחנו מאמצים מאפיינים של הקבוצה שלנו ומשתדלים להתאים להם. במקביל, יש לכך השפעה על הדרך בה אנחנו מתנהגים ועל ההתייחסות שלנו לקבוצות אחרות.

נורמות קבוצת הפנים

נורמות חברתיות הן הכללים והעקרונות שמסדירים את חיי הקהילה

שלנו. הן מכתיבות איך עלינו לחשוב, להרגיש ולהתנהג. רוב הנורמות אינן מפורשות. אין 'שולחן ערוך' כתוב אודותיהן, אבל עדין בתוך הקבוצה כולם יודעים מהם כללי ההתנהגות המקובלים, מה מקובל ללבוש, ואיזה פריט לבוש 'דוחף' במקצת את הגדרות. ניתן להגדיר נורמות כ'ההתנהגות הרצויה המקובלת על רוב הקבוצה'.

נורמות חברתיות מכתיבות את ההתנהגויות הרצויות או הפעולות שאדם "צריך" לנקוט, ומשקפות את החובות המוסריות בתוך קבוצה מסוימת. הן מועברות דרך הפעולות והמילים היומיומיות של אנשים, גם באופן מרומז באמצעות התבוננות בהתנהגויות של אחרים וגם באופן מפורש באמצעות שיחות ישירות על מה שנחשב מקובל או לא מקובל בקבוצה. נורמות חברתיות הן הבסיס העיקרי של הסדר החברתי. אם לא יהיו נורמות - לא תהיה קבוצה. יש כאן מעגל של ביצה ותרנגולת: אנשים התקבצו לקבוצה גם על סמך הנורמות, הנורמות מגדירות אותם כקבוצה.

חריגה מנורמה מובילה לתחושה לא נוחה, גם אם היא אידאולוגית בכיוון הרצוי. במחקר על נשים חסידיות בניו יורק התגלה שהן מרגישות מאד לא בנוח ללבוש בגדים שהם "יאכנע", ומרגישות מאוד לא נוח לחרוג מהנורמות הקהילתיות שלהן, הכוללות לבוש יוקרתי וממותג. לבוש כזה עלול להיות רהבתי, יקר מאוד, וקנייתו לא בהכרח תואמת את רוח התורה ('פת במלח תאכל'...) ועדיין הנורמה הקהילתית גוברת. כאשר אנשים חורגים מהנורמה, ברור לסובבים שהם 'משחקים עם הגבולות'. הקהילה עלולה לתייג ולהרחיק אותם בחשדנות.

הנורמות מסייעות לקהילה להציב גבולות ולשמור על הסדר החברתי. תיוג כ'שונה' עלול להיות עונש חברתי משמעותי, וליצור לחץ על אנשים להתאים את עצמם ולחזור להתנהגות המצופה מהם. אנשים שחורגים מהנורמות מוצאים עצמם מתמודדים עם חוסר ודאות באינטראקציות החברתיות שלהם, ומבינים את הנורמות השולטות באינטראקציות הללו.

הקהילה גם תומכת ומאשרת את חבריה על ידי יצירת תחושת "אנחנו". תמיכה ואישור אלו משרתים את הצורך הפסיכולוגי להצדיק ולאשר את הקהילה ואת מערכת הכללים שבה. החזקת דימוי חיובי בקהילה לא רק מגנה על האגו האינדיבידואלי, אלא גם על מעמדה והתנהגותה של הקבוצה כולה.

הפריטים שהתכנסו לגורם זה כוללים את הקטגוריה של 'נורמות התנהגותיות': ספרות ועיתונות חרדית, תמיכה בהפרדה מגדרית באוטובוס, הסכמה ללימודים ללא הפרדה מגדרית, הסכמה לעבודה ללא הפרדה מגדרית, ספרות ומוזיקה לא חרדית, פנאי בסגנון חרדי, התנגדות לשימוש בלק-ג'ל, חופשה בסביבה חרדית, התנגדות לתפקידים בכירים לנשים, צפייה בהופעות וסרטים לא חרדיים ויחוס חשיבות לקהילה. בנוסף, כלולות בגורם זה שאלות של 'סמכות והנהגה': ציות לדעת תורה בכל נושא, עליונות מוסרית חרדית, אובייקטיביות רבנים בהכרעה בפסיקות, אובייקטיביות אנשי הציבור בקבלת החלטות, חברי כנסת החרדים כמייצגים, שאלות לרבנים רק במצבי ספק.

היחסים עם קבוצת החוץ

במאמר מכונן הראו החוקרים ה. טאג'פל וג. טרנר שחלק מהגדרת הזהות החברתית, מתבססת על הקבוצה 'האחרת'. אין משמעות לכך שאת 'אשה', אם אין גברים בעולם כלל. המתנגדים קמו כקבוצת קונטרה לחסידים. המהות הראשונית של ליטאי הייתה 'אני מתנגד לקבוצת החסידים'. (כמובן שכיום יש לקבוצה ערכים משלה ונורמות משלה).

ברגע שאנחנו מסווגים אנשים לקבוצות, הם יאהבו את הקבוצה שלהם, וינסו להוכיח, גם אם בתת מודע, שהקבוצה שלהם טובה מהקבוצה השנייה.

חברי הקבוצה משתמשים בסטריאוטיפים שליליים על קבוצות חוץ כדי לבדל את הקבוצה שלהם מאחרים.

כך למשל שמאלנים יהיו 'סהרורים', שונאי עצמים, וימנים יהיו

'קיצוניים, לאומניים, אלימים'. כל אחד בעיני הקבוצה המקבילה. הבעיה בקבוצת החוץ - שהיא עלולה להוות אלטרנטיבה. אחת הדרכים שבהן הקהילה שומרת על חבריה מפני זליגה אל האלטרנטיבה, היא זיהוי אנשים ששומרים על יחסים קרובים מדי עם קבוצות חוץ, ותיוגם. אלו מכונים 'אנשי גבול', והם מסומנים. לעיתים, החשש להיות מתויגים כזרים מאלץ אנשים ליישר קו עם הציפיות של הקהילה ולשמור על הסטטוס קוו.

הפריטים שהתכנסו לגורם זה, כוללים: גאווה ישראלית, הזדהות עם יום הזיכרון, שירות אזרחי וצבאי למי שאינו לומד תורה, הזדהות עם יום העצמאות, תמיכה בהשתלבות בשוק העבודה הכללי ותמיכה בהשתלבות באקדמיה.

האם אתה 'אנחנו' או 'הם' למעשה, כל משיב מייצג בסקר שלנו, עומד לנוע מעתה בין שני צירים. גם יחסו לנורמות החרדיות, וגם יחסו לקבוצת החוץ- מדינת ישראל, אזרחיה, צבאה, האקדמיה ושוק העבודה. את החלוקה המעניינת של המשיבים לאשכולות על פי שני הצירים, תוכלו לקרוא בפרק הבא.

פרק 1

ניתוח אשכולות:

איפה שיש שני יהודים, יש ארבע קהילות

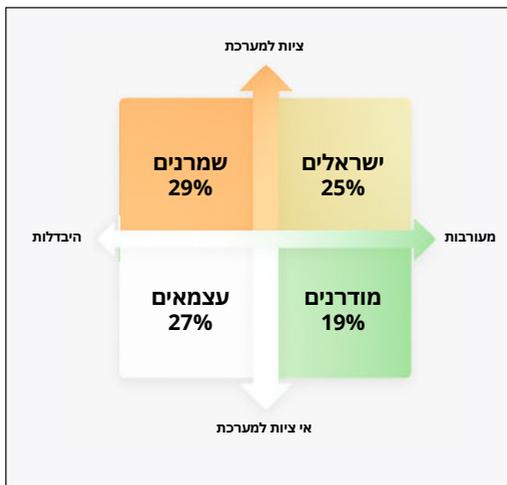
לאחר המיפויים והמיונים שערכנו לשאלות, הגיע השלב המשמעותי: חלוקת האנשים עצמם, המשיבים, לקבוצות שונות לפי תשובותיהם. לקחנו את כל האנשים שענו תשובות דומות סטטיסטית, וקיבצנו אותם יחד. כיוון שהעונים שלנו הם מדגם מייצג, ציפינו לקבל פחות או יותר את הקבוצות שמייצגות את החברה החרדית. התוצאות היו מהממות בעקביותן ובהתאמתן למציאות כפי שהיא מוכרת לנו. בשפה המקצועית, החלוקה הזאת נקראת ניתוח אשכולות, Cluster Analysis. השתמשנו באלגוריתם K-Means הנפוץ מאוד במחקר. הוא מבוסס על למידת מכונה, ומחלק את המשיבים לקבוצות על פי התשובות שהשיבו.

בשונה מהשיטות הקודמות שחילקו את השאלות עצמן לסוגיות שונות, ניתוח זה מחלק את המשיבים לקבוצות על פי האסטרטגיה שלהם. בתחילה בחנו חלוקה לשלוש וארבע קבוצות של משיבים. מצאנו הבדלים ברורים בין ארבע קבוצות מובחנות, והמשכנו לבחון חלוקה גם לחמש, שבע ושמונה.

ככל שניסינו להגדיל את מספר הקבוצות, גילינו שוב ושוב שהן מתכנסות בסופו של דבר לאותם ארבעה אשכולות. חזרנו לחלוקה היסודית לארבע, ונשארנו בה.

התפלגות ארבעת האשכולות מוצגת בתרשים 6.1.

תרשים 6.1. גודל האוכלוסייה היחסי של כל אשכול

הבדלים בין הקבוצות על פני שני הצירים הקבוצה הצבועה בכתום, 29% גודלה, תמכה באופן עקבי בנורמות החרדיות - נורמות פנים, והראתה התנגדות משמעותית ליחסים עם קבוצת החוץ - החברה הישראלית. זוהי קבוצת ה**שמרנים**. הקבוצה השניה, 19%, הראתה התנהגות הפוכה: תמיכה ביחסים עם קבוצת החוץ - החברה הישראלית הכללית, והסכמה נמוכה עם הנורמות של קבוצת הפנים החרדית. זוהי קבוצת ה**מודרנים**. הקבוצות הבאות מאתגרות את התפיסה החד ממדית של מודרניות-שמרנות, והן מציגות התנהגות מורכבת יותר. בצהוב - 25% מהמשיבים, הראו הסכמה די גבוהה לנורמות הפנים חרדיות, לצד הסכמה גבוהה גם עם היחסים עם קבוצת החוץ. קראנו לקבוצה זו "**ישראלים**". הם שמרנים, מצד אחד, אך מעוניינים להשתלב בישראליות מצד שני. הקבוצה הלבנה, 27% מהמשיבים, מציגה הסכמה נמוכה יחסית עם

הנורמות החרדיות, אך גם הסכמה נמוכה ליחסים עם קבוצת החוץ. הם לא מאושרים מהנורמות הקיימות בציבור החרדי, אך גם לא מעוניינים להשתלב ולהתקרב לציבור הכללי. קראנו להם 'עצמאים'. ההתייחסות הדו-ממדית לשני צירים בו זמנית, ומיקום הקבוצות השונות על פני הצירים, מיוצגת בתרשים 6.2.

תכל'ס...

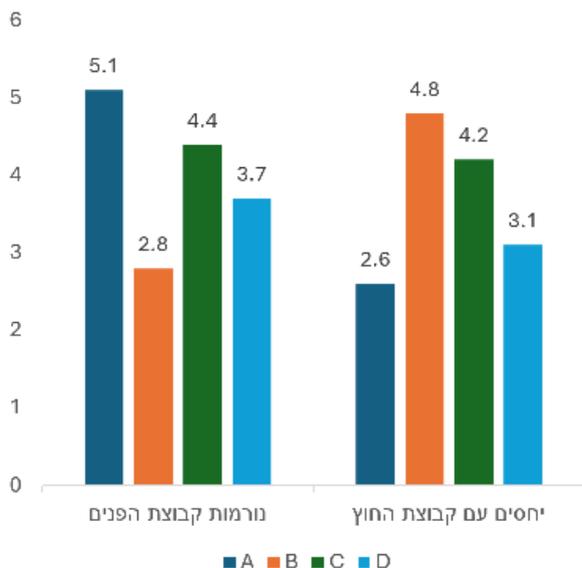
מה תחשוב כל קבוצה על חופשה בחו"ל? ארוחה במסעדה? סיור בעוטף עזה? רישום לסמינר חדש שמוקם?

איננו יכולים לדעת מה יחשבו אנשים, אבל יכולים להציע את העקרונות שינחו אותם. שמרנים, למשל, יסתייגו ממה שאינו מקובל, וגם מהשתלבות באורח חיי הציבור הכללי. לכן אפשר להניח שסיור בקיבוצי עוטף עזה, ירתיע אותם.

אם ייפתח סמינר חדש, עם מסלולים מגוונים בתחומים שלא מוכרים עדיין בציבור החרדי – הוא יוכל למשוך את אלו שמעוניינים בהשתלבות. אבל ה'ישראלים' לא ירצו שהמקום יהיה מודרני, ערכי הקהילה והנורמות הציבוריות חשובים להם. השמרנים, אפשר להניח, בכל מקרה לא ירצו לרשום בנות לסמינר חדש ולא מוכר, אלא אם יובטח להם שהוא משמר את כל הנורמות הקיימות, ולא פותח אפיקים חדשים להשתלבות בחיי המדינה. והעצמאים? מה יגרום להם להירשם לסמינר? אולי תקנון פחות מלחיץ?

כך או כך, מומלץ למנהלי הסמינר החדש להכיר היטב את הקבוצות השונות בציבור ואת המאפיינים שלהן, כדי להבין לאיזה קהל יעד.

תרשים 6.2. ממוצעי הקבוצות על שני הסולמות

מותר לחשוב אחרת מהקבוצה שלך... מעניין לציין, כי בבחינה של כל שאלה בנפרד - לא ניתן לסווג את העונים לקבוצות ההשתייכות שלהם. גם אם מישהו שומע רדיו בבית, או חושב שממש צריך להשתלב בשוק התעסוקה הכללי - הוא עדיין יכול להיות שמרן בשאר הליכותיו.

גילינו שההגדרה 'שמרנים' או 'מודרנים', היא סט כולל של התנהגויות ודעות, שסטיה מאחת או שתיים מהן עדיין לא מוציאה את האדם מההגדרה המקורית שלו (כך גם לגבי 'ישראלים' ו'עצמאים').

במילים אחרות, יכול אדם להישאר בקבוצה השמרנית גם אם יחרוג בפרט או שניים, למשל יקשיב ברדיו לתוכניות כלליות, או יעביר ביקורת על נציגי הציבור.

חיפשנו בנתונים את 'השמרן האחרון', זה שיאחז בכל העמדות השמרניות כולן, בעד החרדיות ונגד הישראליות, אך התקשינו למצוא אותו. נאלצנו להסיק (בצער?) שייתכן ואיננו קיים. אנשים הם מורכבים, ולא תמיד ניתן למצוא 'שמרן מוחלט' או 'מודרני מוחלט'. לכל אחד מהמודרנים, הייתה שאלה או שתיים (או יותר) שבה צצו דעות שמרניות יותר.

פרק ז

מחשבות וסיום

אחת השאלות המרכזיות שמעסיקי את חוקרי החברה החרדית היא: אידיאולוגיה או חברה.

האם החרדיות היא בעיקרה אמונה דתית ואידאולוגיה דתית ('השקפה', בשפה החרדית המקובלת), או שמא היא השתייכות חברתית ('קבוצה סוציולוגית', בלשון המחקרית). רוב האנשים שמזדהים כחרדים, מרגישים שהסיבה להשתייכותם לקבוצה היא אמונתם הדתית. הם רואים את עצמם כמי שחיים על פי ההלכה ומקיימים את מצוות התורה בצורה הנכונה, המדויקת והכנה ביותר. לכן, מבחינתם החרדיות היא דרך חיים אידיאולוגית.

עם זאת, המציאות מורכבת. כשבוחנים את השאלות היומיומיות ואורח החיים בפועל, רואים שלא תמיד ההלכה בלבד הינה הערך העליון. יש נורמות רבות שנגזרות מהשקפות ואידיאות שאינן הלכתיות, חלקן חברתיות במוצהר. במובן הזה החרדיות היא סוציולוגית, כלומר השתייכות לקבוצה מובדלת ומזוהה.

לכן קשה להפריד באופן ברור בין האידיאולוגיה לבין ההשתייכות החברתית. במחקר ניסינו להבין ולהעמיק בשתי הזוויות הללו, לראות איך הן משתלבות ואיך הן משפיעות על חיי היום-יום של האדם החרדי. המחקר מראה שההבחנה בין חרדיות כאידיאל וחרדיות כסוציולוגיה היא מורכבת ועדינה במיוחד, ושיש צורך לבחון את החרדיות משני הכיוונים כדי לקבל תמונה שלמה.

ועמך כולם צדיקים

כשמסתכלים על התפלגות הקבוצות החרדיות, רואים שאין הבדלים גדולים ומשמעותיים ביניהן. יש יותר שמרנים ויש פחות, אבל אין קבוצה אחת שהציון הממוצע שלה הוא 1, הכי נמוך.

אפילו הקבוצה החרדית המודרנית מקבלת ציון של 2.3 בנוגע לנורמות הציבוריות, מה שאומר שהם עדיין נמצאים די גבוה על הסולם ולא בתחתית שלו. כלומר, הם עדיין נחשבים לחרדים.

המיינסטרים מציאות או תפיסה

ההיבט המדהים ביותר של המחקר, מבחינתנו, היה להבין כי המיינסטרים החרדי אינו באמת מיינסטרים. המילה 'מיינסטרים' מתייחסת, מילולית, לזרם מרכזי, כאשר אנו מדמיינים כי הרוב זורמים איתו, ומשני הצדדים קיימים זרמי-מיעוטים אדוקים ממנו, או מודרניים ממנו.

אבל כשמסתכלים על הנתונים, מגלים שרוב החברה החרדית אינה נוהגת על פי הנורמות שנחשבות מקובלות, הן ביחסי פנים והן ביחסי חוץ. למעשה, רק 29% מהחברה החרדית, אלו שזוהו כקבוצת השמרנים, חיים על פי הנורמות האלו במלואן (וגם הם, עם סטיות פה ושם. כמו שהסברנו בפרק הקודם, קשה למצוא את השמרן האחרון...).

האם ניתן לקרוא ל-29% השמרנים ביותר והמתבדלים ביותר, 'מיינסטרים'?

את התשובה נשאיר לשיקולו האישי של הקורא הנכבד. אנו נסתפק בלהניח כאן את השאלה.

חרדי, לא מיינסטרימי

החברה החרדית נוטה למשטר את עצמה.

אנשים שומרים אחד על השני ומתייחסים אל ה'מיינסטרים' כאילו הוא הקבוצה המרכזית, למרות שהמדובר על הקבוצה השמרנית ביותר, וגם לא גדולה מבחינה מספרית. כתוצאה מכך, מי שלא חי לפי

הסטנדרטים של הקבוצה הקשוחה, נחשב 'לא מספיק' חרדי ["אתה לא מיינסטרים"].

הלוואי והיה מי שיאמר לאותה מרכזת מהסמינה, שהרגישה שהיא 'לא מיינסטרים', "את כל כך בסדר, את כל כך צדיקה, את כל כך חרדית. גם אם אינך מתיישרת עם כל הנורמות".

השימוש במונח 'מיינסטרים' בתור עמוד האש של הדרך הנכונה, עלול להיות פוגעני. הוא מדיר את רוב החרדים, כיון שרובם לא מחזיקים בעמדות כל כך אדוקות. הם קוראים מידי פעם ספרים לא חרדיים, מידי פעם שומעים מוזיקה לא חרדית, ומקיימים חלק מהכללים במידה זו או אחרת. כל זה עדיין לא מבטל את הזהות החרדית שלהם.

צביעה של החרדיות כולה על פי הזרם האדוק ביותר, הבלתי מתפשר, זה ששומר על כל כללי ה'תקנון', וכינויו בתואר 'מיינסטרים', מחזקת את הקצוות, מציבה רף בלתי אפשרי לרוב הציבור, וכובלת אותו לאורח חיים קשוח, שלא הולם את אופיו, טבעו ויכולותיו.

גם חרדים שמשתלבים בחברה הישראלית ותורמים לה, יכולים להיות חרדים טובים וראויים. גם מי שמחליט לנהל את חייו בעצמו, ולקחת את גורלו בידיו יכול להיות חרדי ראוי וטוב שממוקם היטב בתוך העולם החרדי. ואפילו אדם המסווג בעיני שכניו כ'מודרני' יכול להיות חרדי לכל דבר ועניין.

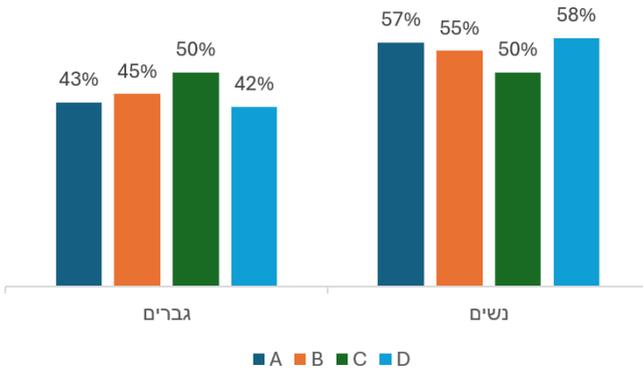
ועוד נגיעה על נושא החלומות התעסוקתיים, נושא בלתי מדובר. האם אנו נותנים לנוער שלנו שאיפות ומטרות בתחום העבודה? האם הבוגרות והבוגרים שלנו חשים סיפוק מהעבודה? אולי אפשר להיזכר, לסיכום תת הנושא הזה, במילותיו של בעל 'חובות הלבבות', בשער הבטחון: "ולכל אדם יש חפץ במלאכה או סחורה מבלתי זולתה. כבר הטביע הא-ל לה בטבעו אהבה וחיבה... ומי שמוצא במידותיו וטבעו כוסף אל מלאכה מהמלאכות, והיה גופו ראוי לה ויוכל לסבול את טרחה, יחזר עליה ישים אותה סיבה להבאת מזונו... כמו שכתוב (בראשית ב) ויקח ה' אלוקים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה".

נספח

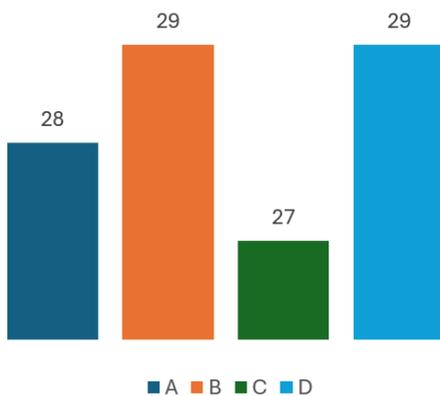
תרשימים

על פני כל האשכולות, לא נראה כל הבדל מובהק במשתנים הדמוגרפיים הבאים: מגדר (תרשים 8), גיל (תרשים 9), תת-מגזר (תרשים 10), ממוצע הכנסה חודשית (תרשים 11).

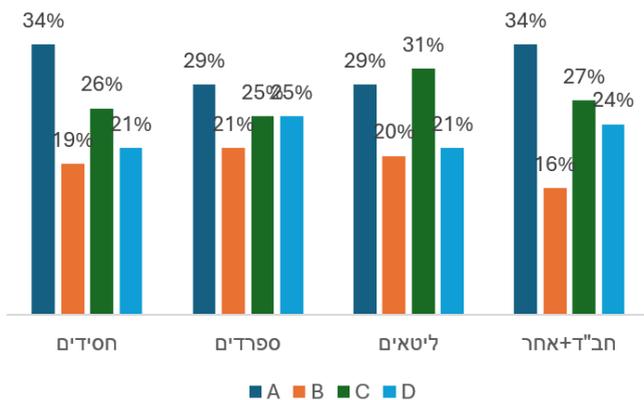
תרשים 7. מגדר לפי אשכולות

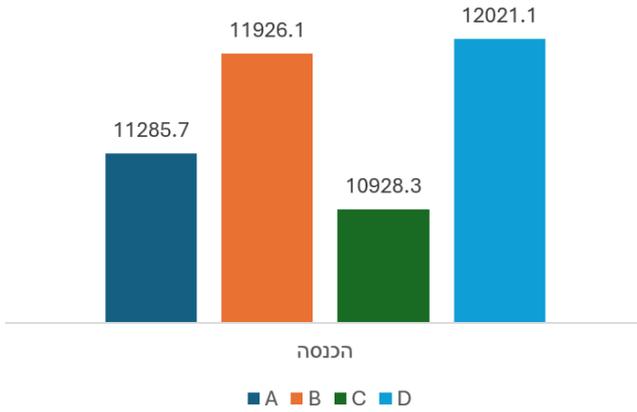
תרשים 8. ממוצע גיל לפי אשכולות

תרשים 9. תת-מגזר לפי אשכולות

תרשים 10. ממוצע הכנסה חודשית בש"ח לפי אשכולות

מקורות להרחבה

כהנגר, ל. (2020) החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות. המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

Borut, L., Kluger, A. N., Reis, H. T., & Shapiro, D. L. (2024). How (if at All) do Perceptions of Supervisor's Listening Differ from General Relationship Quality?: Psychometric Analysis. *Journal of Business and Psychology*, 1-30.

Velicer, W. F., Eaton, C. A., & Fava, J. L. (2000). Construct explication through factor or component analysis: A review and evaluation of alternative procedures for determining the number of factors or components. *Problems and solutions in human assessment: Honoring Douglas N. Jackson at seventy*, 41-71.

Coleman-Brueckheimer, K., Spitzer, J., & Koffman, J.S. (2009). Involvement of Rabbinic and communal authorities in decision-making by haredi Jews in the UK with breast cancer: an interpretative phenomenological analysis. *Social science & medicine*, 68 2, 323-33 .

Resnicoff, S.H. (2002). Rabbinic Authority and Personal Autonomy . (The Orthodox Forum Series). Edited by Moshe Z. Sokol. Northvale, N.J.: Jason Aronson, Inc. 1992. Pp. xiv, 250. (Out of print.) ISBN: 0-876-68581-5. *Journal of Law and Religion*, 17, 279 - 281.

- Birenbaum-Carmeli, Daphna. 2008. "Your Faith or Mine: A Pregnancy Spacing Intervention in an Ultra-Orthodox Jewish Community in Israel." *Reproductive Health Matters* 16 (32): 185–91.
- Taragin-Zeller, Lea. "A Rabbi of One's Own? Navigating Religious Authority and Ethical Freedom in Everyday Judaism." *American Anthropologist.*, vol. 123, no. 4, 2021, pp. 833–45, <https://doi.org/10.1111/aman.13603>.
- Leon, N. (2021). The Haredi Scholar-Society and the Military Draft in Israel. *Research Anthology on Religious Impacts on Society*.
- Zigelboim, O. (2022). "You Have Chosen Us from among All Nations": The Chosenness Concept in Israeli Ultra-Orthodox School Anthologies. *Journal of Jewish Education*, 88, 261 - 285.
- Stadler, N., Lomsky-Feder, E., & Ben-Ari, E. (2008). Fundamentalism's encounters with citizenship: The Haredim in Israel. *Citizenship studies*, 12(3), 215-231.
- Loewenthal, K.M. (2013). Orthodox Judaism: Features and Issues for Psychotherapy.
- Keren-Kratz, M. (2023). From Integration to Segregation—The Turnaround in Israel's Haredi Society in the Late 1970s. *Israel Studies*, 28, 76 - 99.
- Keren-Kratz, M. (2023). From Integration to Segregation—The Turnaround in Israel's Haredi Society in the Late 1970s. *Israel Studies*, 28, 76 - 99.
- Dechesne, F., & Dignum, V. (2011). No smoking here: compliance differences between legal and social norms. *Adaptive Agents and Multi-Agent Systems*.

- Rojewski, J. W. (2005). Occupational aspirations: Constructs, meanings, and application. *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, 131-154.
- Rojewski, J. W. (2005). Occupational aspirations: Constructs, meanings, and application. *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, 131-154.
- Beal S. J., Crockett L. J. (2010). Adolescents' occupational and educational aspirations and expectations: Links to high school activities and adult educational attainment. *Developmental Psychology*, 46(1), 258-265.
- Kim S., Klager C., Schneider B. (2019). The effects of alignment of educational expectations and occupational aspirations on labor market outcomes: Evidence from NLSY79. *The Journal of Higher Education*, 90(6), 992-1015.
- Beal S. J., Crockett L. J. (2010). Adolescents' occupational and educational aspirations and expectations: Links to high school activities and adult educational attainment. *Developmental Psychology*, 46(1), 258-265.
- Riley, J. (1990). Rights to Liberty in Purely Private Matters: Part II. *Economics and Philosophy*, 6, 27 - 64.
- Strenger, C. (2011). The Drama of Individuality.
- Gillies, J., & Sheehan, M. (2006). When should patients be held responsible for their lifestyle choices? *BMJ : British Medical Journal*, 332, 279.
- Melnik, V., Herpen, E.V., & Trijp, J.V. (2010). The Influence of Social Norms in Consumer Decision Making: a Meta-Analysis. *Advances in Consumer Research*, 37, 463-464.

- Schultz, P.W. (2022). Secret Agents of Influence: Leveraging Social Norms for Good. *Current Directions in Psychological Science*, 31, 443 - 450.
- Reynolds, K.J. (2018). Social norms and how they impact behaviour. *Nature Human Behaviour*, 3, 14 - 15.
- Gelfand, M. J., Raver, J. L., Nishii, L., Leslie, L. M., Lun, J., & Lim, B. C. (2011). Differences between tight and loose cultures: A 33-nation study. *Science* (New York, N.Y.), 332 (6033), 1100–1104 .